

OD ZAVESTI K SAMO-ZAVESTI

Slovenski nacionalni narativ je večkrat temeljil na ogroženosti slovenskega jezika in na neprestanem boju za njegovo ohranitev. Populističen pogled na slovenstvo se je marsikje uveljavil na načelu majhnosti in nebogljenosti. »Samo milijon nas še živi, na svoji zemljici, samo milijon nas dobro ve, da dobri smo ljudje,« so peli Agropopi.

Ob otvoritvi Evropske prestolnice kulture v Novi Gorici in v Gorici me je v kontrastu s tem presenetila samozavest, ki je izžarevala iz dogajanja. Po težki prvi polovici dvajsetega stoletja, je Jugoslavija dala ob mojstrovinah Edvarda Ravnikarja Slovencem na Goriškem novo mesto, ki je danes evropska prestolnica kulture. Nova Gorica je z ustvarjalno vnemo potegnila za rokav Italijane in jih nagovarjala v italijanščini s pesmijo Tota Cutugna Insieme, kateri je dodala slovensko različico *Skupaj*. Nova Gorica in njeno zaledje sta pokazala Sloveniji in Italiji, da lahko gradimo svojo samo-zavest na kulturi in umetnosti.

Naj citiram ministrico za kulturo Republike Slovenije Asto Vrečko: »Prostor, prežet z velikimi in intimnimi zgodbami o trpljenju in pogumu, o zatiranju in o boju, izgubah in ljubezni, vzponih in padcih, zaznamuje upanje, ki je postalo temelj močne in povezane skupnosti. Projekt EPK nas nagovarja k solidarnosti in strpnosti. Preko moči umetnosti govori o iskanju dialoga, kjer nas razlike bogatijo in povezujejo ter ne razdvajajo. Govori o spoštovanju, tudi kadar se ne strinjamo. Govori o družbi, kjer so vsi vključeni, čeprav niso najbolj vidni. Išče vizijo prihodnosti, kjer bo zagotovljena blaginja vseh za vse generacije. In najpomembnejše: govori o miru. To moč ima kultura. In to je demokracija.«

Prepričan sem, da so umetniki potrebni v tem svetu, kjer populizem ruši pravila sobivanja. Predsednica Prešernovega sklada Zdenka Badovinac je na državni proslavi povedala sledeče: »V današnjem času, ko ima že vsak svojo resnico, vsak svoja pravila, se zdi, kakor da se podira simbolni red. Politiki ne upoštevajo mednarodnih pravil, rušijo vladavino prava, gospodarstveniki izpuščajo v zrak nedovoljeno količino ogljičnega odtisa, neovirano potekajo genocidne vojne. Pa se nikomur čisto nič ne zgodi. Kje je tukaj kakšen red!?«

Naslov letošnjega festivala Vilenica bo Nova pravila bivanja. Ponujal bo razmislek o umetnosti kot alternativni propadu splošnih demokratičnih pravil sobivanja, družbene ureditve, človekovih pravic in dogovora o skupnem dobrem, ki ga dosledno rušijo populizem Trumpa, Orbana, v Italiji na primer Salvinija in drugih. Deklarirana pomoč mogotcev socialnih omrežji in tehnofevdalizma spreminjajo sredstva komunikacije v kanale politične in mnenjske propagande.

Svet, oropan umetnosti, je svet brez čuvajev splošnih pravil sobivanja.

Svojo zavest smo Slovenci v Italiji zgradili na antifašizmu, na subjektiviteti in na pravici do samoodločanja. »Manjšina mora biti subjekt!« smo vpili nekoč. »Narod si bo pisal sodbo sam; ne frak mu je ne bo in ne talar",« velevala slavna replika Cankarjevih Hlapcev. Večkrat smo vse to znali izražati skozi ustvarjalnost.

V naši skupnosti je veljal nekakšen moralni dogovor, nenapisano pravilo sobivanja, o naši subjektiviteti, ki je izhajala iz skupnega dogovarjanja. Bodrila nas je zavest, da je antifašizem naša vrednota, naš obraz. Šlo je za dejanje zvestobe do prednikov, lastne zgodovine, identitete. Pričevalec tega ter borec proti ideološkemu fanatizmu je bil umetnik Boris Pahor.

Morda bi nam lahko umetniki in ustvarjalci pomagali razumeti, ali se teh nenapisanih pravil sobivanja še držimo. Z njimi bi lahko razmislili, ali smo subjekt. Opozorili bi nas, ko bi se zgodilo, da se podrežemo zunanjim vplivom, enkrat Ljubljane, drugič Rima, tretjič ene ali druge politične stranke. Morda bi na glas povedali, da izsiljevanje medijev in umetnosti ne sodi v demokratični svet. Verjetno bi z njimi razmislili o medčloveških odnosih, ki se v demokratičnem kontekstu podrežajo dialektiki, soočanju, in da je dogovarjanje, tudi institucionalno, ki poteka le po whatsappu, včasih škodljivo. Pomagali bi nam lahko postaviti nova pravila sobivanja, kar je za skupnost, ki temelji na pretežno kulturni produkciji, relevantno vprašanje.

Slovenci v Gorici bi morali na primer premisliti odnos do Nove Gorice, saj včasih legitimiramo mejo mi sami. Drugače ne bi imeli treh kulturnih domov, dveh knjižnic ter treh glasbenih šol na območju nekaj desetstisočih prebivalcev. Ne mislim, da bi se morali podrediti kapitalističnemu imperativu racionalizacije, a morda ravnati le po Kosovelovi misli, ki jo je v soboto navedla predsednica RS Nataša Pirc Musar: »Bodimo eno po duhu in ljubezni, a ohranimo vsak svoje obraze.« Torej, morali bi postati komplementarni in ambiciozno razvijati specifične razpoznavne programe.

Tolažijo me številni primeri samozavesti. Kinoatelje je ustanova, ki udejanja duh umetniškega izraza v brezmejnosti, čeprav finančna dotacija Slovenije in Dežele FJK ji tega ne priznavata in ne nagrajujeta. Podobna je usoda drugih ustanov in založniških hiš, ki odpirajo svoja vrata mladim in manj mladim ustvarjalcem, od filmarjev do ilustratorjev in piscev.

Sprašujem se skratka, ali smo Slovenci v Italiji sposobni ovrednotiti umetnike, da bi jim prislunili. Kako aktualen je Prešeren s svojo Glosa: »Slep je, kdor se s petjem ukvarja! Kranjec moj mu osle kaže; pevcu vedno sreča laže, on živi, umrje brez d'narja.« Še Slovenskemu stalnemu gledališču ne uspe udejanjiti umetniškega potenciala naše skupnosti, niti igralskega, z ansamblom, ki šteje tri igralce.

Nekoč je naša skupnost ob pomoči Jugoslavije podpirala Lojzeta Spacala, Avgusta Černigoja, Ubalda Vrabca, Ignacija Oto: marsikomu je dala službo, ki mu je dovoljevala, da ustvarja. V današnjem stanju pa opažam, da znamo graditi le plejado funkcionarjev ali uradnikov, v skupnost katerih se uvrščam tudi sam. Nekoč je kulturo podpiralo tako imenovano družbeno gospodarstvo, ki sta ga generaciji pred mojo uničili. Kako prav je imel Srečko Kosovel, ko je pisal: »Komu je mar, poet, tvojih sanj, tvojih iskanj in tvojih spoznanj? Svet išče denarja, denarja ... zlata ... in kakor pes sklanja glavo v tla.«

Srečko Kosovel je napisal verz, da je moja pesem moj obraz. Kdor ne pozna lastne pesmi, namreč zlahka poklekne pred tujim vplivom in se v svoji majhnosti podredi in prilizuje oblasti: historia magistra vitae pač – že večkrat preverjeno: od Cankarjevih Hlapcev dalje skozi dvajseto stoletje.

Paradoks je sicer v tem, da je naše okolje odlično izhodišče za umetnost, s katero bi se lahko uprli populizmu. Ob predstavitvi zbornika v spomin na Borisa Paternuja in Marka Sosiča, ki ga iskreno pogrešam, je bilo slišati, da se umetnost rojeva na prelomu, v konfliktu. Obmejni prostor je skratka idealen za brstenje umetnosti. Večkulturnost je danost, ki jo bo etnocentrična Ljubljana težko razumela. Na tem pogledu je zrasel Slofest Zveze slovenskih kulturnih društev.

Naj navedem tudi Milana Rakovca, ki je ustanovil Forum Tomizza, s katerim preskakuje meje tudi Slovenski klub iz Trsta. Tako pravi Rakovac: »Ne mogu doći sebi od Fulvia Tomizze, koji kaže šta: »Mi identifico con la frontiera«. Identificirao se s granicom. Što to, dovraga, znači? Kako se čovjek može identificirati s imaginarnom linijom koja dijeli ljude, narode, države. Da, teško, ali moraš.« Ne jemljite sakrilegno uporabe hrvaškega jezika, ker, če parafraziram nadaljevanje misli Milana Rakovca: »Moraš biti malo Hrvat, malo Avstrijec, malo Italijan, če hočeš biti Slovenec, ki brani svojo slovensko tradicijo in kulturo.«

Potem ko je matična država z izbrisom leta 1992 kršila človekove pravice, mislim, da bi morali biti tudi malo Bosanci, Srbi in Jugoslovani.

Meja je prostor preloma, prostor brstenja kulture v stiku z drugim. To je naša moč, to je naša pesem, to je naš obraz. Naj nas k odpiranju drugačnosti vodi samozavest, kot nas uči slovenska himna, Prešernova Zdravljica: »Ne vrag, le sosed bo mejak!«

Kaj če bi prostrani podstrešni prostori Trgovskega doma v Gorici postali zatočišče ali mednarodna rezidenca za umetnike, ki bi ponesli vanj večjezično svetovljanskost? Želim si tudi, da Narodni dom v Trstu ne bi postal vase zaprta nacionalistična svetinja majhnega naroda. Želim si, da bi ta dom postal odprto zaledje umetnikov in umetnosti, ne pa panj pisarn za funkcionarje naših ustanov. Narodni dom je nastal na kozmopolitskih temeljih, to je bila njegova razpoznavna moč, in ni bil nikoli le slovenski. Naj ta dom ponovno zacveti ob proslavljanju bratstva z Italijani, Hrvati, Bosanci in Srbi in drugimi narodnostmi, k želijo pristopiti in pokazati večkulturni obraz Trsta.

Ravno srbski študentje, ki v teh tednih oblegajo ulice srbskih mest, bi nam znali kaj povedati. Oni zahtevajo jasna pravila sobivanja. Dajmo jih zahtevati tudi mi od nas samih. Dajmo jih zgraditi na temeljih zavesti, da živimo tu od nekdaj, a skupaj, v stiku z drugim, drugačnim, z Mediteranom Predraga Matvejevića, na trdih vrednotah antifašizma, ki zavrača nacionalizem in populizem in je pripravljen se proti njemu boriti. Ne z nasiljem, a s pesmijo, s pripovedjo, z umetnostjo in kulturo. Dokažimo samim sebi, da smo sposobni podpirati umetnike in ustvarjalce.

Največji uspeh skupnosti bi bil, ko bi bili v stanju ponuditi mlademu umetniku možnost, da živi od lastnega ustvarjanja. Ne gre za utopijo, a spet: potrebna je samozavest. Zato bodimo samozavestni, kot je bila samozavestna Nova Gorica. Dajmo možnost mladim, da postanejo v tem obmejnem prostoru umetniki. Potrebujemo jih, ker nas bodo lahko v stiku z drugimi, morda v Narodnem domu, nagovarjali z umetnostjo in kulturo o miru, o demokraciji, o skupnosti, o solidarnosti in o zvestobi. Globalni svet in naš mali svet potrebujeta umetnike in umetnost, da z njimi vzpostavimo pravila sobivanja v novi renesansi Evrope.

Odpišimo enkrat za vselej naracijo majhnosti slovenskega naroda. Uzavestimo razliko med kulturo in umetnostjo: obe sta potrebni, sta soodvisni, a vsaka v svojem izrazu. Ponotranjimo misel, da je izjemna ustvarjalna produkcija slovenskega naroda samozavestno vzniknila enakovredno z drugimi velikimi evropskimi kulturami: bodimo nanjo ponosni.

Predvsem pa: samozavestno verjemimo v prihodnost, kot nas uči Srečko Kosovel.

Te svoje misli posvečam njemu.

Martin Lissiach, februar 2025